

ΑΙΤΙΟΤΗΤΑ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

του ΚΩΣΤΑ ΠΟΛΙΤΗ

Τὸ παρακάτω κείμενο εἶναι ἀπόσπασμα ἀπὸ κεφάλαιο τοῦ βιβλίου «ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ» πὸ κυκλοφορεῖ τοῦτες τὶς μέρες. Στὸ κεφάλαιο αὐτό, πὸ ἔχει τὸν τίτλο «Αἰτιοκρατία καὶ Νεώτερη Φυσική», ἐξετάζεται ἡ μηχανιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν αἰτιοκρατία καὶ τὸ ἀδιέξοδό της, οἱ ἰντετερμινιστικὲς ἀπόψεις πὸ στηρίχτηκαν στὴν ἰδεαλιστικὴ ἐρμηνεία τῆς κβαντικῆς φυσικῆς καὶ οἱ σπιριτουαλιστικὲς καταλήξεις τους. Σὲ συνέχεια ἐπιχειρεῖται μιὰ ὑλιστικὴ διερεύνηση τῶν βασικῶν πλευρῶν τοῦ προβλήματος. Τὸ ἀπόσπασμα πὸ δημοσιεύουμε, ἀποτελεῖ τὴν τελευταία ἐνότητα τοῦ κεφαλαίου.

Θὰ ἐπιχειρήσουμε μιὰ σύντομη ἐξέταση τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς νεώτερης φυσικῆς. Βέβαια, ἀπὸ τὸν αἰτιοκρατικὸ ἢ τὸν αὐταρχικὸ χαρακτήρα τοῦ φαινομένου τῆς μικροφυσικῆς, δὲ μπορεῖ νὰ καταλήξει κανεὶς σὲ ἀπ' εὐθείας συμπεράσματα γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία. Τὰ δυὸ προβλήματα θρίσκονται σὲ διαφορετικὰ ἐπίπεδα. Ὡστόσο, ὁ ἄμεσος συσχετισμὸς γίνεται καὶ ἡ ἐπιχειρηματολογία πρέπει ν' ἀντιμετωπιστεῖ.

Εἶδαμε πὸς ἡ ἐπίθεση ἐναντίον τῆς αἰτιοκρατίας στὴ μικροφυσικὴ γίνεται ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ἐνὸς μηχανιστικοῦ ἰντετερμινισμοῦ. Ὁ μηχανιστικὸς χαρακτήρας τῆς σκέψης τῶν ἰντετερμινιστῶν φαίνεται καὶ στὸν τρόπο πὸ ἀντιμετωπίζουν τὸ πρόβλημα τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας. Ἡ συλλογιστικὴ τους σὲ γενικὲς γραμμὲς εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Ἄς δεχτοῦμε ὅτι στὴ φύση ἰσχύει ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος. Ἀπὸ τὴ στιγμή πὸ ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μέρος τῆς φύσης, αὐτὸ συνεπάγεται ὅτι οἱ λειτουργίες, τὰ αἰσθήματα, οἱ σκέψεις, οἱ ἀποφάσεις του, εἶναι ἐπίσης αἰτιοκρατημένες. Μὰ τότε ὁ ἄνθρωπος εἶναι δούλος τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος καὶ ἀπὸ τὴ στιγμή πὸ δὲν εἶναι ὄν ἐλεύθερο, οὔτε εὐθύνη ὑπάρχει οὔτε ἠθική. Ἔτσι, ἡ αἰτιοκρατία στὴ φύση ὀδηγεῖ στὴν ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου, στὸ φαταλισμὸ, στὴν ἀνηθικότητα... καὶ στὸν ὑλισμὸ!*

* Ἀπηχώντας τὶς ἀπόψεις πὸ ἀλληλεξαρτοῦν τὴν αἰτιοκρατία μὲ τὸ φαταλισμὸ, τὸν ὑλισμὸ καὶ τὴν ἀνηθικότητα, ὁ Ἰωάννης Ζερβὸς ἔγραψε τὸ 1925: «Θετικώτεροι καὶ συνεπέστεροι πρὸς τὸν ὑλισμὸ εἶναι οἱ θεωρητικοὶ τῆς ἀπαισιοδοξίας καὶ τοῦ ἀπολύτου ἀνηθικισμοῦ. Ἴδαν ὁ κόσμος οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἀέναως μεταμόρφωσις τῶν ἀναλλοιώτων ἀτόμων τῆς ὕλης καὶ συνεπῶς ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ περαστικὴ μορφή τῶν συνθέσεων τούτων· ἐάν ἔστω, κατὰ τὴν διατύπωσιν τῶν δετερμινιστῶν ἢ κατὰ τὰς τῶν κόσμου εἰς ἑκάστην δοθεῖσαν στιγμήν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου

Ἡ μηχανιστικὴ τούτη σχηματοποίηση, ὅσο ἐπιπόλαια καὶ νᾶναι, ἔχει βαθειὰς γνωσιοθεωρητικὲς ρίζες. Ἡ μηχανιστικὴ σκέψη στάθηκε πάντα ἀνίκανη νὰ γεφυρώσει μιὰ θεμελιακὴ ἀντίθεση: τὴν ὕπαρξη τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος καὶ τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία. Οἱ λύσεις πὸ μποροῦσε νὰ δώσει ἦταν δυὸ: ἢ νὰ ὑποτάξει τὸν ἄνθρωπο στὴ φυσικὴ νομοτέλεια καὶ νὰ ἀρνηθεῖ τὴν ἐλευθερία, ἢ νὰ θεμελιώσει τὸ αἴτημα τῆς ἐλευθερίας σὲ κάποια ἐξωκοσμικὴ ἀρχή. Ἡ πρώτη λύση ὀδηγοῦσε στὸ μηχανιστικὸ ὑλισμὸ. Ἡ δεύτερη, στὸν ἰδεαλισμὸ. Ἀλλὰ καμιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ δὲν ἦταν ἄρση τῆς ἀντίθεσης, γιὰ τὴν ἡ καθεμιὰ σύντριβε τὸν ἕνα τῆς πόλο: ἢ τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία, ἢ τὴν διαλεκτικὴ τῆς κοσμικῆς νομοτέλειος.

Οἱ παραπάνω λύσεις δὲν ἔλυναν, ἀλλὰ ἀκρωτηρίαζαν τὸ πρόβλημα. Ἡ ὑλιστικὴ - μηχανιστικὴ λύση ἔκανε τὸν ἄνθρωπο μηχανικὸ σύστημα, ἔρμαιο στὴν τυφλὴ νομοτέλεια τῆς φύσης. Τὴν ἀδυναμία τῆς αὐτῆς τῆς ἐκμεταλλεύτηκαν στὸν ὑπέρτατο βαθμὸ οἱ ἠθικολόγοι, κατηγορώντας τὸν ὑλισμὸ γενικά, ὅτι κατεβάξει τὸν ἄνθρωπο στὸ ἐπίπεδο τοῦ κτήνους. Ἡ ἰδεαλιστικὴ τάση ἀπὸ τὴν ἄλλη, κατὰ τὴν ἄλλη σὲ ἀντιφάσεις ἢ στὴν κενὴ ἀφαίρεση, ἢ καὶ στὰ δυὸ. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἀγωνία τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν πατέρων καὶ τοῦ Αὐγουστίνου μέχρι καὶ σήμερα, νὰ συν-

προσδιορισμένη ἀπὸ τὴν κατάστασιν τοῦ κόσμου κατὰ τὴν προηγουμένην στιγμήν καὶ ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν φυσικῶν νόμων εἰς τὸ διάμεσον τῶν δύο τούτων στιγμῶν, ἀναγκαιῶς ἐπιταί ὅτι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ζωὴ δὲν ἔχει σκοπὸν, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἡ ἠθικὴ ἀξία καὶ ἡ εὐθύνη δὲν ὑφίστανται». (Βλ. μελέτη τοῦ Ι. Ζερβοῦ στὸ ἔργο τοῦ Μπύχνερ (Δύναμις καὶ βλῆ), σελ. 203). Ἀπὸ τότε πολλὰ ἄλλαξαν στὴν εἰκόνα τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ μηχανικοῦ ἰδεαλισμοῦ παραμένει «ἀκλόνητο» καὶ ἐπαναλαμβάνεται καθημερινά, ὡμὲν ἢ περισσότερο συγκαλυμμένα.

ταιριάσουν τὰ ἀταίριαστα: τὴν παντογνωσία καὶ τὸ προκαθορισμένο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ δημιουργοῦ καὶ τὴ φυσικὴ νομοτέλεια, μὲ τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία καὶ τὴν ἀνθρώπινη εὐθύνη. Καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Κάντ γιὰ νὰ σώσει τὸ αἶτημα τῆς ἐλευθερίας, μετὰτρεψε τὸν ἄνθρωπο σὲ φαινόμενο καὶ ταυτόχρονα σὲ «πράγμα καθεαυτό», ἰσχυριζόμενος ὅτι σὰν ἐμπειρικὸ ὑποκείμενο δὲν εἶναι ἐλεύθερος ἐνῶ σὰν ἠθικὸ ὄν, σὰν πρᾶγμα καθεαυτό, πραγματώνει τὸν ὄρο τῆς ἐλεύθερης ἐκλογῆς. Οἱ σύγχρονοι ἰντελερμινιστὲς μὲ τὴ σειρά τους, θέλουν νὰ θεμελιώσουν τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία στὸν ἰντελερμινισμό τῶν φυσικῶν φαινομένων.

Οἱ σύγχρονοι ἰντελερμινιστὲς ξεκινοῦν ἀπὸ ἓνα θεμελιακὸ λάθος: ἀποκόπτουν τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τοὺς συγκεκριμένους ὄρους του, τὸ ἀπογυμνώνουν ἀπὸ κάθε περιεχόμενο κι ἔτσι, γυμνὸ καὶ ἀόριστο τὸ μετατοπίζουν ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ καὶ τὸ ἀνθρώπινο, στὸ κοσμικὸ ἐπίπεδο. Ὁ G. Politzer στὴν ἐργασία του γιὰ τὸν Μπέρξον, ἔγραφε σχετικὰ μ' αὐτὴ τὴ στάση: «Ἡ πατροπαράδοτη ἀφαίρεση τοῦ προβλήματος συνίσταται στὸ ὅτι συλλαμβάνουμε τὴν ἐλευθερία στὸ κοσμογονικὸ ἐπίπεδο. Ἡ ἐλευθερία καθίσταται τότε ὑπόθεση ἀντιδικίας ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ φύση καὶ στὸ ντετερμινισμό τῶν φυσικῶν νόμων, ἀντιπαρατίθεται ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία»¹.

Ἡ ταύτιση τοῦ κοσμικοῦ μὲ τὸ ἀνθρώπινο ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιὰ τὴ μηχανιστικὴ ἐξομοίωση δυὸ διαφορετικῶν προβλημάτων. Ἡ συλλογιστικὴ τῶν ἰντελερμινιστῶν εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Οἱ ψυχικὲς μας λειτουργίες ἐξαρτιοῦνται ἀπὸ τὶς φυσικὲς. Ἀλλὰ οἱ φυσικὲς λειτουργίες δὲν εἶναι αἰτιοκρατημένες. Ἄρα καὶ οἱ ψυχικὲς λειτουργίες, ποὺ ἐξαρτιοῦνται ἀπ' αὐτὲς δὲν εἶναι ἐπίσης αἰτιοκρατημένες. Ἐτσι θεμελιώνεται ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία. Τὸ 1936, στὴν ἐποχὴ τῆς ὀλοκληρωτικῆς σχεδὸν κυριαρχίας τοῦ ἰντελερμινισμοῦ, ὁ Φίλιπ Φράνκ ἔγραφε: «Ἐχουμε ἀπὸ διαίσθηση, τὸ αἶσθημα ὅτι οἱ πράξεις μας εἶναι: "ἐλεύθερες" δηλαδὴ ἀνεξάρτητες ἀπὸ κάθε ὑλικὴ ἢ πνευματικὴ ἐπίδραση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ μηχανιστικὴ φυσικὴ μᾶς μαθαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι παρὰ μιὰ μηχανὴ καὶ ὅτι συνακόλουθα ἡ συμπεριφορὰ του εἶναι ὀλοκληρωτικὰ καθορισμένη ἀπὸ φυσικὲς δράσεις ποὺ διέπουν τὰ μέρη τοῦ σώματός του καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἐγκεφάλου του».

Τὴν ἄρση τῆς τεχνητῆς τούτης ἀντίθεσης ποὺ δημιουργεῖ ὁ Φράνκ, τὴ βρίσκει στὴν κβαντικὴ θεωρία, ὅπου «καταρρέει ὁ ντετερμινισμός». Κατὰ τὸν Φράνκ, ἡ κατάρρευση τοῦ ντετερμινισμοῦ στὴ μικροφυσικὴ ὁδηγεῖ καὶ «στὴν κατάρρευση τῆς κλασικῆς ψυχολογίας»: «Ἄν ἀπὸ μιὰ τωρινὴ ψυχικὴ κατάσταση δὲν μπορούσε νὰ προκύψει καμιὰ πρόβλεψη γιὰ τὸν καθορισμὸ μιᾶς κατάστασης μελλοντικῆς, τότε οἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου δὲ θὰ μπορούσαν νὰ προκύψουν ἀπὸ τὶς προθέσεις του. Ἀκόμα ὁ ἰσχυρισμὸς πὼς οἱ ἀνθρώπινες πράξεις καθορίζονται ἀπὸ κάποια κίνητρα, εἶθ' ἔλαχε ἐπιστημονικὸ νόημα. Θὰ μπορούσε λοι-

πὸν κανεὶς νὰ ἰσχυριστεῖ, χωρὶς νὰ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς νόμους τῆς ψυχολογικῆς αἰτιότητας, ὅτι οἱ ἀνθρώπινες πράξεις εἶναι "ἐλεύθερες"».

Ἡ ταύτιση τοῦ ψυχικοῦ μὲ τὸ φυσικὸ εἶναι γενικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς μηχανιστικῆς - θετικιστικῆς σκέψης. Τὴ συναντᾶ κανεὶς κατὰ κανόνα στὰ κείμενα τῶν σύγχρονων θετικιστῶν: «Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ ζωντανὴ ὕλη ὑπόκειται σὲ νόμους διαφορετικούς ἀπὸ τὴν ἀνόργανη, καὶ ἔχουμε ἀρκετοὺς λόγους νὰ σκεπτόμαστε ὅτι τὸ κάθε τί στὴ συμπεριφορὰ τῆς ζωντανῆς ὕλης μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ βάση τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας» (Ράσσελ)². Ἡ ἐνότητα τῶν φυσικῶν νόμων μετατρέπεται σὲ ταύτιση τους. Ἐτσι, τὸ δῆθεν ἀπροσδιόριστο τῆς φύσης ὁδηγεῖ στὸ ἀπροσδιόριστο τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης. Ἡ «ἐλεύθερη βούληση» τοῦ ἠλεκτρονίου, εἶναι τὸ θεμέλιο τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου.

Πραγματικά, στὴ μηχανιστικὴ - ἰδεαλιστικὴ τους ἔξαρση, οἱ σύγχρονοι ἰντελερμινιστὲς ἔφτασαν νὰ ἀποδώσουν στὸ ἠλεκτρόνιο ἐλεύθερη βούληση, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ «στηρίξουν» τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐλευθερία τῶν ἠλεκτρονίων δὲν ἐκδηλώνεται στὸ μακρόκοσμο, γιὰτὶ καλύπτεται ἔτι τὸ αἰτιοκρατικὸ ἐπιφανόμενο ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ ἐνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ σωματίων σὲ κάθε ἐξεταζόμενο σύστημα. Ὡστόσο, στὸ βάθος τῆς ὑλικῆς πραγματικότητας κυριαρχεῖ ἡ «ἐλευθερία τῶν ἠλεκτρονίων». Ἐπίσης στοὺς ζωντανούς ὀργανισμούς ὑπάρχουν πολλαπλασιαστὲς (amplificateurs) τῆς «ἐλεύθερης ἐκλογῆς» τῶν ἠλεκτρονίων. Ἐτσι στὸ νευρικό μας σύστημα ὑπάρχουν προνομιοῦχες περιοχές, ὅπου τὰ ἠλεκτρόνια πραγματοποιοῦν ἐλεύθερα τὴν ἐκλογὴ τους, ἐξασφαλίζοντας τὴν ἐλευθερία τῆς ἀνθρώπινης βούλησης³. Σὲ τούτη τὴ μυθολογία σὲ τοῦτο τὸν ἀφελὴ καὶ ἀναχρονιστικὸ ἀνιμισμὸ, κατάληξαν οἱ σύγχρονοι ἰντελερμινιστὲς. Γι' αὐτοὺς ὁ ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ φυσικὴ αἰτιοκρατία. Τὴν ἐλευθερία του δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσῃ στοὺς συγκεκριμένους ὄρους τῆς ὕπαρξής του, ἀλλὰ σὲ τούτα τὰ φανταστικὰ «κέντρα ἐλευθερίας». Ἡ λύση τοῦ ἀνθρώπινου προβλήματος βρίσκεται λοιπὸν στὸ κβαντικὸ ἐπίπεδο ὀργάνωσης τῆς ὑλικῆς πραγματικότητας*.

* Τὰ παραπάνω δὲν τὰ δέχονται ὅλοι οἱ ἰδεαλιστὲς ἐπιστήμονες καὶ φιλόσοφοι. Ἐπίσης δὲν τὰ δέχονται πολλοὶ χριστιανοί, ποὺ τὴν φυσικὴ νομοτέλεια καθὼς καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς θέλουν νὰ τὰ συνδέσουν ἀπ' εὐθείας μὲ τὸ Θεό. Ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας στοχαστὲς ὁ ὑφηγητὴς Δ. Κωτσάκης γράφει ὅτι «καθὼς ἐγένετο ἀπόλυτος συσχετισμός τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητας πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως». Ἐπίσης ὁ Κωτσάκης δὲ δέχεται τὴν ἀποψη ὅτι «τὰ σωματῖα ἐν τῇ μικροκόσμῳ τοῦ ἀτόμου κέκτανται εἶδος τι ἐλευθέρως ἐκλογῆς καὶ ὅτι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν "ἀπόφασιν" τῆν ὀλοκλήν θὰ λάβουσαν, νὰ ἀκολουθήσουν τὴν ἑμὴν ἢ τὴν ἄλλην ὁδόν», ὅπως καὶ τὴν τε-

Ἡ ἀπόσπασση τοῦ προβλήματος ἀπὸ τοὺς συγκεκριμένους ὄρους του, δὲν εἶναι τυχαῖο φαινόμενο γιὰ τὴν ἀστική σκέψη. Στὶς μέρες μας ἡ ἀνθρωπότητα προχωρεῖ πρὸς νέες μορφές κοινωνικῆς ὀργάνωσης, πού ξεπερνώντας τὶς ταξικὲς δουλείες καὶ τὶς ταξικὲς ἀλλοτριώσεις, θὰ κάνουν τὸν ἄνθρωπο κύριο τοῦ περιβάλλοντός του καὶ τῆς «μοίρας» του. Ἡ πορεία τούτη εἶναι νομοτελειακὴ καὶ ὁδηγεῖ στὴν ἐξαφάνιση τοῦ ἀστικοῦ κόσμου μὲ τὴ σιδερένια ἀναγκαιότητα τοῦ νόμου. «Γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀναγκαιότητα ἡ ἀστικὴ τάξη στὴν περίοδο τῆς παρακμῆς της, θὰ κάνει ἐκκλήση σὲ ὅλες τὶς μυθολογίες. Θὰ χειροκροτῆσει τὸν Κάντ ὅταν αὐτὸς θὰ βεβαιώνει ὅτι ἡ ἀναγκαιότητα δὲν εἶναι μέσα στὰ πράγματα καὶ ὅτι τὴ δημιούργησε μόνο του τὸ πνεῦμα μας. Θὰ ἀναστήσει τὸν Ἅγιο Θωμᾶ γιὰ νὰ τὴν καθουσιάσει σχετικὰ μὲ τὴν αἰωνιότητα τῶν ἱεραρχικῶν κοινωνιῶν καὶ τοῦ συστήματος τῶν τάξεων. Θὰ καιροφυλακτῆσει σ' ὅλες τὶς κρίσεις ἀνάπτυξης τῆς ἐπιστήμης γιὰ νὰ ἐξυμνήσει τὸν Ἰντετερμινισμό. Θὰ δεχτεῖ νὰ μεταβάλει τὴν ἐλευθερία σὲ ἠθικὸ αἴτημα, σὲ ἐσωτερικὴ ἐμπειρία, σὲ αἰσθητικὴ δημιουργία, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ τολμήσει νὰ πιστέψει στὴν ἐπιδίωξή της» (Γκαρωντύ)⁶.

Ἄλλὰ πού θεμελιώνεται τούτη ἡ περίφημη ἐλεύθερη βούληση τοῦ ἀνθρώπου; Μήπως στὴν ἀπουσία αἰτιότητας καὶ ἀναγκαιότητας στὴ φύση, καὶ κατ' ἐπέκταση καὶ στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση; Μὰ τότε ὁ ἄνθρωπος ἔχει νὰ δράσει καὶ νὰ ἐπιδιώξει μέσα σ' ἓνα χάος ἀπό-

λικὴ κατάληξη ὅτι «τὰ ἔσχατα αὐτὰ συστατικὰ τῆς βλῆς ἔχουν ψυχικὴν τινὰ κατασκευὴν». Φυσικὰ ὁ Κωτσάκης θὲν ἀντικρούει τὶς Ἰντετερμινιστικὲς καὶ σπιριτουαλιστικὲς ἀκρότητες ἀπὸ τὴν θέση τῆς ὀλιστικῆς αἰτιοκρατίας, ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι «μεταξὺ τῶν φυσιοέσχηματίσθη ἢ πεποίθησις καὶ τὸ φρόνημα ὅτι παρὰ τὸ πεδῖον τῶν πειραματικῶν ἐρευνῶν ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι πραγματικότητες, εἰς τὰς ὁποίας οἱ φυσικοὶ νόμοι καὶ τὰ πειραματικὰ ὄργανα δὲν ἰσχύουν» καὶ ὅτι «μία ἀπὸ τὰς πραγματικότητας αὐτὰς εἶναι καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως». (Βλ. Δ. Κωτσάκης: «Ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως»). Τὶς Ἰντετερμινιστικὲς ἀπόψεις καταπολέμησε μεταξὺ ἄλλων καὶ ὁ καθηγητὴς Σ. Καλλιάρης. Ὑποστηρίζοντας τὴν αἰτιοκρατία ὁ Καλλιάρης ἀναφέρει ὅτι «οὕτω ἐμπυροῦται καὶ τὸ κῆρος τοῦ διῶσμοῦ ὡς γενικῆς φιλοσοφικῆς ἀντιλήψεως περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῆς γῆς, ἥτις εἶναι ἡ μόνη συμβιβαζομένη μὲ τὸν Χριστιανισμόν». Καὶ ὅτι «γνήσιος ὀρθὸς λόγος στηρίζει καὶ τὴν ὀρθοκείαν, μάλιστα δὲ ἐνισχύει τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀθανάσιαν, ἥτις προάγει τὴν ἰκανότητα πρὸς ὀρθὴν ἠθικὴν κρίσιν καὶ γίνεται ἔρεισμα ἠθικῆς πράξεως». (Βλ. Σ. Καλλιάρης: «Αἰτιοκρατία καὶ ἐλευθερία», «Ἀκτίνες», 224, 1961). Ἀντίθετα ἄλλοι Ἑλληνεῖς ἰδεαλιστὲς καὶ χριστιανοί, χαιρέτησαν τὶς Ἰντετερμινιστικὲς ἀπόψεις σὰν ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς βούλησης (Θεοδωρακόπουλος, Τατάκης, Αἰγινήτης, Καραγκούνης καὶ ἄλλοι).

τυχαῖα γεγονότα καὶ ἡ ἐλευθερία του δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν πιὸ ἀνέλπιδη σκλαβιά μέσα στὸ βασίλειο τοῦ τυχαίου. Μπορεῖ ὅμως ἡ ἐλευθερία νὰ εἶναι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς βούλησος ἀπέναντι στοὺς νόμους τῆς πραγματικότητας. Ἔτσι ὅμως ἀποκόπτουμε τὸ ἀνθρώπινο ὄν ἀπὸ τὸ περιβάλλον του καὶ ἡ ἐλευθερία πού τοῦ ἀποδίδουμε εἶναι κενὴ ἀπὸ περιεχόμενο. Ὅλες οἱ πραγματείες γιὰ τὸ αὐτεξούσιο, ἀπέναντι στοὺς νόμους τῆς πραγματικότητας δὲ μπόρεσαν νὰ ὀρίσουν τὸ αὐτεξούσιο τούτο. Ἔτσι ἡ ἐλευθερία γίνεται ἀκατανόητη καὶ δὲν εἶναι λίγοι αὐτοὶ πού διακηρύσσουν πῶς τὸ μόνο πού μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ, εἶναι τὸ ἀκατανόητο τῆς ἐλευθερίας.

Ὁ ἰδεαλισμὸς δὲ μπόρεσε νὰ λύσει τὴν ἀντίθεση ἀναγκαιότητας καὶ ἐλευθερίας. Οἱ ὀλιστὲς ἀντίθετα, ἐπιχείρησαν πάντα νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας πάνω στὴ βάση τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητας. Μιὰ τέτοια ἀπόπειρα ἐπισημάνουμε στὸν Δημόκριτο.

Στὰ νεώτερα χρόνια, ἀπὸ τοὺς πρώτους τοποθέτησε σὲ ἀντικειμενικὴ βάση τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας ὁ Σπινόζα. Ὁ Σπινόζα ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀντικειμενικῆς νομοτελείας τῶν φαινομένων: «Τίποτε στὸ σύμπαν δὲν εἶναι τυχαῖο. Ὅλα τὰ πράγματα εἶναι καθορισμένα νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ λειτουργοῦν μ' ἓνα ἰδιαίτερο τρόπο, ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς θείας φύσης»⁶. Σὲ συνέχεια ὁ Σπινόζα ἀρνεῖται τὴν θεωρία τῆς ἐλεύθερης βούλησης. «Στὸ μυαλὸ δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἢ ἐλεύθερη βούληση, ἀλλὰ τὸ μυαλὸ εἶναι καθορισμένο ἢ ἐπιθυμεῖ τούτο ἢ ἐκεῖνο ἀπὸ μιὰ αἰτία, ἢ ὁποία ἐπίσης καθορίζεται ἀπὸ μιὰ ἄλλη αἰτία καὶ ἡ τελευταία τούτη ἀπὸ μιὰ ἄλλη καὶ ἔτσι ὡς τὸ ἄπειρο»⁷. Κατὰ τὸ Σπινόζα, οἱ ἄνθρωποι θεωροῦν τοὺς ἑαυτοὺς τους ἐλεύθερους, γιὰτὶ ἀγνοοῦν τὰ αἴτια τῶν πράξεών τους. Ὁ Σπινόζα δὲν ἀντιπαραθέτει τυπικὰ τὴν ἀναγκαιότητα μὲ τὴν ἐλευθερία, καὶ θεμελιώνει τὴν ἐλευθερία πάνω στὴ γνώση τῆς ἀναγκαιότητας.

Ἄλλὰ παρὰ τὶς διαλεκτικὲς σκέψεις του, ὁ Σπινόζα δὲ μπόρεσε νὰ ξεπεράσει τὶς μηχανιστικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς του γιὰ τὶς μορφές τῆς αἰτιότητας, γιὰ τὴ σχέση αἰτιότητας καὶ ἀναγκαιότητας καὶ γιὰ τὸν πλοῦτο τῶν σχέσεων ἀναγκαιότητας καὶ ἐλευθερίας. Ἐνάμιση αἰῶνα ἀργότερα, ὁ Χέγγελ θὰ συλλάμβανε ὀλόπλευρα τὴ διαλεκτικὴ τῆς ἀναγκαιότητας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ὁ Χέγγελ δέχεται τὴν ἀντικειμενικὴ νομοτέλεια καὶ τὴν ἀναγκαιότητα, μέσα στὸ πλατὺ καὶ σύνθετο πλαίσιο τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία δὲ θεμελιώνεται στὴν ἄρνηση τῆς ἀναγκαιότητας, ἀλλὰ στὴν κατανόησή της: «Ἡ ἀναγκαιότητα εἶναι τυφλή, μόνον ἐφ' ὅσον δὲν κατανοεῖται». Ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησος δὲν εἶναι κάποια φανταστικὴ ἀνεξαρτησία ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς νόμους, ἀλλὰ ἡ ἰκανότητα νὰ ἀποφασίζουμε μὲ πλήρη γνώση τῶν δεδομένων τοῦ προβλήματος. Ἔτσι μιὰ πράξη εἶναι τόσο πιὸ ἐλεύθερη, ὅσο πιὸ ἀναγκαῖα εἶναι. Ἡ αὐθαίρετη ἐκλογή ἢ στηριγμένη στὴν ἄγνοια δὲν εἶναι ἐκλογή ἐλεύθερη, ἀλλὰ «ὑπο-

ταγμένη από το ίδιο το αντικείμενο που θέλε να υποτάξει» (Ένγκελς).

Όστόσο, η ελευθερία στο Χέγκελ έχει ακόμα μυστικιστικό χαρακτήρα. Ο Μάρξ και ο Ένγκελς ήταν οι πρώτοι στοχαστές στην ιστορία της Φιλοσοφίας που είδαν το πρόβλημα και υλιστικά και διαλεκτικά — στο σύνολο των σχέσεών του. Ο άνθρωπος υπάρχει και δρα μέσα στον κόσμο. Υπάρχει λοιπόν και δρα μέσα σ' ένα πλέγμα σχέσεων και νόμων ανεξάρτητων από την ύπαρξη και τη θέλησή του. Η αντικειμενική τούτη νομοτέλεια είναι ο έξουσιαστής του, αλλά και η προϋπόθεση της ελευθερίας του. Γιατί όσο ο άνθρωπος αγνοεί τη φυσική αναγκαιότητα, τούτη επιβάλλεται πάνω του και τον μετατρέπει σε έρμαιό της. Αντίθετα, όσο τη γνωρίζει με την πάλη του, τόσο την εξουσιάζει και την μετατρέπει σε προϋπόθεση της ελευθερίας.

Ο άνθρωπος δεν πέρασε σε κάποια χρονική στιγμή από την άγνοια στη γνώση. Από δούλος λοιπόν της αναγκαιότητας δεν έγινε κάποτε κύριός της. Η γνώση της φυσικής νομοτέλειας είναι μια διαδικασία που συνεχίζεται χιλιάδες χρόνια κι είναι στενά δεμένη με την πρακτική, την κοινωνική και την επιστημονική δραστηριότητα του ανθρώπου. Η άντανάκλαση των νόμων της υλικής πραγματικότητας στην ανθρώπινη συνείδηση δεν είναι μηχανική. Με την πράξη και με το στοχασμό ο άνθρωπος περνά βαθμιαία από την άγνοια στη γνώση, από την υποκειμενική στην επιστημονική γνώση, από την υποταγή στην εξουσίαση του κόσμου. Η κατάκτηση λοιπόν της ελευθερίας συνδέεται με την δλη δραστηριότητα του ανθρώπου. Είναι προϊόν του συνόλου των σχέσεων που ο ίδιος δημιουργεί στο πέρασμα των αιώνων. Η ελευθερία είναι καθαρά ανθρώπινη. «Αναπτύσσεται στον άνθρωπο γιατί είναι κοινωνικό όν και όχι γιατί είναι φυσιολογικό όν». (Γκαρωντύ).

Αλλά η γνώση της φυσικής νομοτέλειας δεν είναι ακόμα κατάκτηση της ελευθερίας. Είναι απλώς μια από τις προϋποθέσεις της. Και τούτο όχι μόνο γιατί η γνώση των όρων για την ελευθερία απέναντι στη φύση απαιτεί και τη δράση για την πραγμάτωση αυτών των όρων, αλλά και γιατί ο άνθρωπος δεν είναι μόνο φυσικό, αλλά και κοινωνικό όν, δεν είναι δούλος μόνο της φυσικής νομοτέλειας, αλλά και των κοινωνικών όρων που ο ίδιος δημιούργησε και που τον εξουσιάζουν σα μια αντικειμενική δύναμη, το ίδιο τυφλή και ανελέητη με τις δυνάμεις της φύσης.

Ο άνθρωπος είναι όν κοινωνικό. Στην πρώτη περίοδο της ύπαρξής του, τότε που ζούσε στην κατάσταση της όρδης και του γένους αργότερα, ήταν σχεδόν ολοκληρωτικά δούλος στη φυσική αναγκαιότητα. Ήταν σχεδόν ένα φυσικό όν. Αλλά όσο μεγάλωναν οι δεξιότητες και οι γνώσεις του, τόσο ανέβαινε ένα σκαλί πάνω από την κατάσταση του κτήνους, άρνητης της δουλείας του και επίδοξος έξουσιαστής του πεπρωμένου του. Όμως τούτη η πορεία προς την κατάκτηση της ελευθερίας απέναντι στη φύση, οδήγησε καθώς είναι γνωστό, τον άνθρωπο σε

νέα σκλαβιά, αλλιώτικη αλλά το ίδιο αντικειμενική: στη δουλεία των ταξικών κοινωνιών.

Ο άνθρωπος παράγει για την ικανοποίηση των αναγκών του. Παράγει λοιπόν αξίες χρήσης. Με την ανάπτυξη όμως της παραγωγικότητας ή κοινωνία χωρίζεται σε τάξεις. Το προϊόν της ανθρώπινης εργασίας αποκτά τώρα μια νέα ιδιότητα: αποκτά ανταλλακτική αξία, γίνεται εμπόρευμα. Με την παραγωγή του εμπορεύματος, δεν αντικειμενοποιείται απλώς η δύναμη του ανθρώπου: αλλοτριώνεται. Το προϊόν της εργασίας δεν ανήκει πια στο δημιουργό. Ξεφεύγει από την εξουσία του, γίνεται δύναμη αντικειμενική που τον εξουσιάζει. Η αλλοτρίωση της ανθρώπινης εργασίας συνεπάγεται μια γενικότερη αλλοτρίωση της ανθρώπινης κατάστασης, καθώς και σειρά ολόκληρη αλλοτριώσεων στην περιοχή της ιδεολογίας.

Ο Μάρξ στα «Χειρόγραφα του 1844» και με τρόπο μεγαλόπνευστο στο «Κεφάλαιο», ανέλυσε το περιεχόμενο της αλλοτρίωσης, την κοινωνική δουλεία και την τυφλή αναγκαιότητα που διέπει την εξέλιξη των ταξικών κοινωνιών και του κεφαλαιοκρατικού συστήματος ειδικότερα. Αλλά για το μαρξισμό ή αλλοτρίωση δεν είναι μεταφυσική έννοια. Δεν είναι νόμος αιώνιος. Δεν είναι κάποιο αναλλοίωτο γνώρισμα της ανθρώπινης κατάστασης. Είναι ένα ιστορικό φαινόμενο, προϋπόθεση για τη δημιουργία της αταξικής κοινωνίας που θα ελευθερώσει τον άνθρωπο και από τη νέα τούτη σκλαβιά που ο ίδιος δημιούργησε για τον εαυτό του. Το πέρασμα κι εδώ από την αναγκαιότητα στην ελευθερία είναι διαλεκτικό. Προϋποθέτει τη γνώση της αναγκαιότητας και την πράξη για το ξεπέρασμά της. Ο μαρξισμός αποκάλυψε την ανθρώπινη αλλοτρίωση. Η γνώση της δε σημαίνει και κατάργησή της. Αλλά ο μαρξισμός είναι ο οδηγός και για την πρακτική κατάργηση της αλλοτρίωσης και τη δημιουργία της κοινωνίας των ελεύθερων ανθρώπων.

Ο μαρξισμός, αποκαλύπτοντας άφοβα την κατάπτωση του ανθρώπου στις ταξικές κοινωνίες, παραμένει φιλοσοφία αισιόδοξη. Γιατί ο μαρξισμός δεν είναι «το πνεύμα που αρνείται». Ο μαρξισμός φέρνει μαζί του την κατάφαση, αναγκαία συνέπεια της διαλεκτικής δράσής του. Σε τούτο ο μαρξισμός διαφέρει ριζικά από το σύνολο της άστικής φιλοσοφίας. Όχι πώς μπορεί να μηδενιστεί ή συνεισφορά των άστων στοχαστών στη μελέτη του προβλήματος της ελευθερίας, αρχίζοντας από το Σπινόζα και προχωρώντας στους Άγγλους και τους Γάλλους υλιστές, ως τον Κάντ, το Χέγκελ και τον Φίχτε και φτάνοντας μέχρι το σύγχρονο υπαρξισμό. Όμως οι άστοι στοχαστές, ανεξάρτητα από την προοδευτικότητά τους, κινήθηκαν μέσα στον κύκλο της φιλοσοφικής αλλοτρίωσης. Για τούτο την ελευθερία άλλοτε την είδαν στατικά σαν αιώνια κατάσταση του ανθρώπου κι άλλοτε διαλεκτικά μόν, αλλά με ιδεαλιστικό περιεχόμενο. Ο Χόμπς θεώρησε τους νόμους της καπιταλιστικής ζούγκλας, αιώνια κατά-

σταση του ανθρώπου (άνθρωπος προς άνθρωπον λύκος). 'Ο Κάντ μετάτρεψε την ελευθερία σε ήθικό αίτημα. Για τον Χέγγελ η ελευθερία κατακτιέται με την αυτοσυνείδηση, είναι η επιστροφή της 'Ιδέας στον έαυτό της.

'Αλλά οι άστοι ιδεολόγοι δεν θα σταματήσουν σ' αυτό. "Όπως λέει ο Μάρξ «ή δουλεία της ταξικής κοινωνίας είναι φαινομενικά ή πιο μεγάλη ελευθερία γιατί φαινομενικά είναι ή πιο ολοκληρωμένη ανεξαρτησία του ατόμου». Το «ανεξάρτητο» τούτο άτομο, ριγμένο στη δίνη της αγοράς σαν απλή ανταλλακτική αξία, σαν εμπόρευμα, οι άστοι θα το έξυμνήσουν σαν το πρότυπο του ελεύθερου ανθρώπου. Την απάνθρωπη έκμετάλλευση θα την δούν σαν ελευθερία της επιχείρησης. Την αναγκαστική εκχώρηση της εργατικής δύναμης σαν ελεύθερη προσφορά εργασίας. Την τυφλή αναγκαιότητα που πηγάζει από την αναρχία της παραγωγής, σαν ελευθερία του συναγωνισμού. Την έξαγορά των ανθρώπων, σαν ελευθερία των συνειδήσεων. 'Αντίθετα, την άθλιότητα που δε μπορεί ν' αποκρυβεί, θα την μετατρέψουν σε αιώνιο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης ύπαρξης, σε μοίρα του ανθρώπου πάνω στη γη.

"Ετσι ή άστική σκέψη εκτρέφει την άπισιοδοξία, το μηδενισμό, μετατρέπει τη ζωή σε «θεωρία θανάτου». 'Αλλά «ο ελεύθερος άνθρωπος σκέπτεται το θάνατο λιγότερο απ' ό,τιδήποτε». 'Η σοφία του «είναι θεωρία όχι του θανάτου, αλλά της ζωής» (Σπινόζα). 'Ο διαλεκτικός υλισμός, χωρίς μεταφυσικές πίστεις, βλέποντας τον κόσμο «χωρίς ξένες προσθήκες», θεμελιώνει την άπισιοδοξία στις αξίες της ανθρώπινης ζωής. Στο σοσιαλισμό ο άνθρωπος ιδιοποιείται ξανά τις αλλοτριωμένες δυνάμεις του, δ,τι του είχε γίνει ξένο στις κοινωνίες της ταξικής έκμετάλλευσης.

Στην άστική κοινωνία το καθετί φέρνει τη σφραγίδα της αλλοτρίωσης. 'Ο μαρξισμός, βγαίνοντας έξω από το φαύλο τούτο κύκλο, θα μετατρέψει την ελευθερία από τυπικό (και κενό) κατηγορημα, σε συγκεκριμένη κατάσταση του ανθρώπου. Για τούτο ο μαρξισμός συγκεντρώνει στις μέρες μας τα πυρά των άστών, των ανθρώπων που και στο πρόβλημα της ελευθερίας άρνήθηκαν δ,τι βιώσιμο δημιούργησαν, για να καταφύγουν στο παράλογο, στο άκατανόητο, στη μηδενιστική στάση, στο θεολογικό μυστικισμό.

'Ο μαρξισμός θεμελιώνει την αντίληψή του για την ελευθερία, στην ύπαρξη της φυσικής, της ψυχικής και της κοινωνικής νομοτέλειας. Με τούτο δε σημαίνει πως είναι μια ιδεολογία μοιρολατρική. 'Ο μαρξισμός δεν άρνεϊται μόνο τη μοιρολατρεία. Την έξηγεϊ.

'Ο πρωτόγονος άνθρωπος, έχοντας στη διάθεσή του υποτυπώδη μέσα, βρισκόταν σχεδόν άπόλυτα στο έλεος των φυσικών δυνάμεων.

'Ο άνθρωπος προσωποποίησε τούτες τις δυνάμεις και ή πρωτόγονη μυθολογία είναι ή έκφραση αυτής της άγνοιας και της άδυναμίας. Με την άφαιρετική διαδικασία του ο άνθρωπος θεοποίησε τελικά τις δυνάμεις που δε γνώριζε και δεν είχε τη δύναμη να τις αντιμετώπισει. Και πάνω άκόμα και από

τους θεούς τοποθέτησε την άδυσώπητη μοίρα, το Fatum των Ρωμαίων, το κισμέτ των μαμαθανών, που έξουσιάζει και που όρίζει τα πάντα: Τους θνητούς και τους άθάνατους. 'Ο μύθος του Προμηθέα έκφράζει τον τρόπο του ανθρώπου μπροστά στις φυσικές δυνάμεις, άλλά και τις πρώτες νίκες του, τα πρώτα σπινθηρίσματα της γνώσης. 'Αλλά κι ο Προμηθέας που αντίστάθηκε στους θεούς, ήταν ύποταγμένος στην Παντοδύναμη Μοίρα.

Με την εμφάνιση της ταξικής δουλείας, ή μοιρολατρεία άπόκτησε και νέο περιεχόμενο. 'Ο δούλος δεν είναι πια μονάχα δούλος άπέναντι στη φύση. Πιο απάνθρωπη είναι ή κοινωνική δουλεία του, άλλά έξ ίσου άντικειμενική και μοιραία. Με τη δουλεία αλλοτριώνεται ο ίδιος ο άνθρωπος, ή δύναμή του, οι ικανότητές του, το πνεύμα. "Ετσι ή ταξική υποδούλωση θα διατηρήσει και θα ένισχύσει τη μοιρολατρεία. 'Ο Θεός δε θα 'ναι πια ή προσωποποίηση των φυσικών, άλλά και των κοινωνικών δυνάμεων. 'Ο Θεός θα γίνει ήρωικός βασιλιάς, δουλοκτήτης, φεουδάρχης, μηχανικός, συνταγματικός άρχοντας, εικόνα και όμοίωση πάντα της κυρίαρχης τάξης που ύπηρετεί.

'Ο μαρξισμός άρνεϊται τη μοιρολατρεία. Στον άνθρωπο που άποδέχεται καρτερικά τη μοίρα του, ή στον άνθρωπο που άνέλπιδα και τυφλά την άντιπαλεύει, άντιπαραθέτει το συνειδητό κοινωνικό άτομο που ενεργεί σύμφωνα με την άντικειμενική νομοτέλεια. 'Η έκλογή είναι τόσο πιο ελεύθερη, όσο είναι περισσότερο αναγκαία. «Το άτομο είναι έτσι κέντρο δημιουργίας, χωρίς να είναι κέντρο άπροσδιοριστίας» (Γκαρωντύ)⁵.

'Ο μαρξιστής δεν άντιπαραθέτει τον άνθρωπο στη φύση. 'Η φύση είναι το άνόργανο σώμα του ανθρώπου, είχε πει ο Μάρξ. 'Ο άνθρωπος γεννήθηκε μέσα στη φύση, συντηρείται από τη φύση, άλλά ταυτόχρονα είναι ένα όν στο όποιο ή φύση λαμβάνει συνείδηση του έαυτού της. 'Ο άνθρωπος δεν ύφίσταται άπλώς το περιβάλλον του. Το μεταμορφώνει και δημιουργώντας το, δημιουργεί τον έαυτό του. "Ετσι δημιουργεί ο ίδιος τους όρους της ελευθερίας του, που σημαίνει γνώση της φυσικής αναγκαιότητας και δράση σύμφωνα με τη νομοτέλεια της και γνώση της κοινωνικής πραγματικότητας και δράση για τον έξουσιασμό και την άλλαγή της. 'Ελευθερία σημαίνει άκόμα γνώση της ψυχικής νομοτέλειας του ανθρώπου και άγώνα για τον έξουσιασμό της.

'Ο άνθρωπος ύφίσταται τις επίδράσεις του περιβάλλοντός του — φυσικού και κοινωνικού. Ταυτόχρονα βρίσκεται υπό την επίδραση των αναγκών, των αισθημάτων και των ένστίκτων του. 'Η ψυχική και ή πνευματική κατάσταση του ατόμου, είναι κάθε στιγμή το άποτέλεσμα πολυάριθμων αίτιων, πολυάριθμων βιωμάτων και καταβολών. Που βρίσκεται λοιπόν ή ελευθερία της βούλησης, το άυτεξούσιό της;

'Ελευθερία της βούλησης δε σημαίνει ανεξαρτησία από τις παραπάνω αίτιακές σχέ-

σεις. Σημαίνει γνώση τῶν σχέσεων αὐτῶν καὶ δράση σύμφωνα μὲ τὴ νομοτέλειά τους. Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ σταθεῖ ἀντιμέτωπος στὴ «μοίρα» του: νὰ τὴ γνωρίσει καὶ νὰ τὴν ἐξουσιάσει. Ἐκεῖ βρίσκεται ἡ ἐλευθερία του καὶ ὄχι σὲ ὁποιαδήποτε φανταστικὴ ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα, ἢ σὲ ὁποιοδήποτε ἰντετερμινισμό.

Τὸ σύμπαν μὲ τὴ νομοτέλεια του δὲν εἶναι ἓνας μηχανισμὸς ξένος πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Δὲν εἶναι ἓνα σύμπαν ποὺ τὸν συντρίβει. Ὁ ἄνθρωπος, ἀπειροελάχιστο προῖον μέσα στὴν ἀπειρότητα τοῦ σύμπαντος, ἀντανεκλά μέσ' στὴ συνείδησή του τὸ σύμπαν. Γνωρίζοντας τὸ σύμπαν τῆς ὕλης καὶ τὸν κόσμον τῆς δικῆς του πραγματικότητας, δημιουργεῖ τὶς προϋποθέσεις τῆς ἐλεύθερης ἐκλογῆς, «ποὺ εἶναι τόσο πιὸ ἐλεύθερη, ὅσο περισσότερο εἶναι ἀναγκαία».

Ἡ προδιαλεκτικὴ σκέψη δὲ μπόρεσε νὰ ξεπεράσει τὴν ἀντίθεση ἀναγκαιότητας καὶ ἐλευθερίας, νὰ δεῖ τὴ μιὰ σὰν προϋπόθεση τῆς ἄλλης. Ἄλλοτε δέχτηκε τὴ φυσικὴ ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ τὴν ἀπόδωσε στὴν πράξη τῆς δημιουργίας. Ἄλλοτε τὴν εἶδε μηχανικὰ καὶ ἄλλοτε τὴν ἀρνήθηκε ὁλότελα. Μὰ ἔτσι δὲ μπόρεσε νὰ βρεῖ κάποιο θεμέλιο γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ γιὰ τὴν ἀτομικὴ εὐθύνη.

Ὁ Χριστιανισμὸς θέτει τὸν ἄνθρωπο ἐλεύθερο — ἀλλιῶς πῶς θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ κόλαση; Τὴν ἴδια στιγμή θέτει τὸ δημιουργὸ παντοδύναμο καὶ παντογνώστη, ποὺ ἔχει ὀρίσει καὶ ποὺ γνωρίζει τὸ πᾶν. Μὰ ἂν δὲν μπορῶ νὰ κάνω τίποτε χωρὶς τὴ δική του γνώση καὶ θέληση, τότε πῶς εἶμαι ὑπεύθυνος γιὰ τὶς πράξεις μου, θὰ

ἀναρωτηθεῖ ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἀδυναμία τοῦ Χριστιανισμοῦ νὰ θεμελιώσῃ μιὰ συνεπὴ θεωρία γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀνθρώπινη εὐθύνη. Οἱ ἄστοί, ἄλλοτε μετᾶτρεψαν τὸν ἄνθρωπο σὲ μηχανικὸ ἐνεργούμενο καὶ ἄλλοτε σὲ κέντρο ἀπροσδιοριστίας. Ποῦ βρίσκεται λοιπὸν καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση τὸ θεμέλιο τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς εὐθύνης;

Γιὰ τὸ μαρξισμό ὑπάρχουν βαθμοὶ γνώσης, ἄρα καὶ βαθμοὶ ἐλευθερίας καὶ βαθμοὶ εὐθύνης. Ὅσο πιὸ ἐλεύθερος γίνεται ὁ ἄνθρωπος, τόσο πιὸ ὑπεύθυνος εἶναι. Ὁ «ὀλοκληρωτικὰ» ἐλεύθερος εἶναι καὶ «ὀλοκληρωτικὰ» ὑπεύθυνος. Ἡ ἐλευθερία ἐδῶ καθίσταται καθαρὰ ἀνθρώπινο πρόβλημα.

Μὰ «ἂν δὲν ὑπάρχει ὁ Θεός, ὅλα ἐπιτρέπονται». Αὐτὴ τὴν προσβλητικὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἄποψη κηρύσσουν ἀκόμα καὶ στίς μέρες μας οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Σάμπως ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ μπορεῖ ἐλεύθερα καὶ ὑπεύθυνα νὰ ρυθμίσει τὴ στάση του μὲ βάση τὶς ἀνθρώπινες ἀξίες. Σάμπως θὰ χρειάζεται πάντα τὸ φόβο τῆς κόλασης γιὰ νὰ γίνῃ ἠθικός, καθὼς τὸ παιδί χρειάζεται πάντα τὸ φόβο τοῦ πατέρα. Μὰ ὅτι αἰῶνες τώρα δὲν πέτυχε ὁ φόβος τῆς κόλασης ἢ οἱ διάφορες ὑπερβατικὲς ἠθικὲς, τὸ οἰκοδομεῖ στίς μέρες μας ὁ ἄνθρωπος στίς σοσιαλιστικὲς κοινωνίες, ὅπου ἔχει τεθεῖ τὸ θεμέλιο τῆς πραγματικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πραγματικῆς ἠθικῆς: Ἡ κατάργηση τῆς ἐκμετάλλευσης καὶ ἡ ἀνύψωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀντικειμένου, στὸ ἐπίπεδο τοῦ δημιουργοῦ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. **Polltzer G.**: Le Bergsonisme, Ed. Sociales, σελ. 70.

2. **Frank Ph.**: La fin de la Physique mécaniste, Herman 1956.

3. **Russel B.**: Human Knowledge, Alen and Unwin, σελ. 50.

4. **Langevin P.**: La pensée et l' action, Ed. Sociales, σελ. 112.

5. **Garaudy R.**: Ἐλευθερία, σελ. 106.

6. **Spinoza**, Ethics, Part I, prop. XXIX.

7. Στὸ ἴδιο, Part II, prop. XLVIII.

8. Βλέπε σχετικὰ καὶ Γ. Κωνσταντίνου, «Ἡ Μοίρα τοῦ Ἀτόμου», Ἐλεύθερα Γράμματα, Περίοδος Γ', τεῦχος 1-2.

9. **Garaudy R.**: Humanisme Marxiste,

Editions Sociales, Paris, 1960 σελ. 197.

10. Γιὰ τὸ θέμα τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας βλέπε γενικότερα: Marx, Κεφάλαιο καὶ Manuscripts de 1844, Ed. Sociales. Marx - Engels, Etudes Philosophiques, Ed Sociales, R. Garady: 1) Qu' est-ce que la morale marxiste. Ed. Sociales. 2) Perspectives de l' Homme, P.U.F. 3) Dieu est mort, P.U.F. Michel Verret, Les Marxistes et la Religion, Ed. Nouv. Critique. Ἀπόψεις συγχρόνων ἰντετερμινιστῶν, στὴ συλλογὴ Determinisme and Freedom, New York Univ-Press, 1958. Φυσικὰ ἐδῶ δίνουμε μερικὰ βασικὰ καὶ προσιτὰ ἔργα, γιὰτὶ ἡ βιβλιογραφία γύρω ἀπὸ τὸ θέμα εἶναι τεράστια.